

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

PÉCSI GYÖRGYI

„Méltók vagyunk-e ekkora áldozatra?”

Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami utána következett

„Magyarországon már több mint két évtizede piros betűs nemzeti ünnep ez a nap [október 23. – P. GY.]. Úgy, ahogy azt annak idején a Forradalom napjaiban született követelések egyike megfogalmazta. Nekünk a piros betűk a szívünkbe vannak vésvé. [...] Akkor, 1956 őszén nekünk, határokon kívülieknek jószerevével csak a túláradó együttérzés és a tehetetlen aggodalom jutott. Kevesen voltak, akik akkor valaminő cselekvésig eljutottak: a hivatalosan »ellenforradalmazó« propaganda hazugságait cáfoló röpcédulákat írtak és szórtak, esetleg nekivágtak a határnak, segíteni a Forradalmat. S még kevesebben, akik a Forradalomban kifejezésre jutott célok irányában távlatosabban gondolkodni, szervezkedni kezdtek” – írja keserűen az *1956 Erdélyben és ami utána következett* című könyvének 2010-es bevezető írásában a forradalom napjaiban tanúsított magatartásáért súlyos börtönbüntetést viselt kiváló kolozsvári irodalomtörténész, szerkesztő, Dávid Gyula. Az ünnep a szívekbe van vésvé, írja, mert román részről évtizedekkel a rendszerváltozás után is, vagy egyre inkább, bizalmatlanság, sanda gyanakvás övezi az erdélyi magyarok '56-os megemlékezését. A politikai üldözöttek szövetsége „már a kezdet kezdetén sem volt hajlandó felvállalni a »hazaárulás« vádjával 56 után elítélt magyar csoportok érdekvédelmét a kárpótlási ügyekben, mára [2006] pedig eljutottunk oda, hogy a kimondottan 56-os indíttatású temesvári diákper exponensei, a Forradalom 50. évfordulója küszöbén, még emlékezni sem óhajtanak együtt a temesvári magyarokkal, a kolozsvári 56-os emlékmű kezdeményezése pedig ellenséges indulatokat is felfakasztó visszhangot támaszt a helyi román sajtóban”.

Pedig, ahogy Dávid Gyula írja, 1956 őszén Romániában vajmi kevés *cselekvés* történt, hisz' mielőtt a budapesti események hatására elindulhatott volna a láncreakció, a hatalom csírájában, brutálisan elfojtott minden megmozdulást. A *vajmi keveset* viszont olyan elképesztően hisztérikus megtorlás követte, elsősorban Erdélyben, mintha valóságos forradalom és szabadságharc zajlott volna Romániában is. Egy korabeli állambiztonsági összesítő jelentés szerint: „1959. május 30-án az ellenforradalmi tevékenység miatt letartóztatottak száma következőképpen alakult: 13.957 elítélt, börtönben büntetését töltő ellenforradalmár, 908 munkatáborban levő ellenforradalmár, 2.400 ellenforradalmár, aki ellen eljárás folyik, 463 kényszerlakhelyre helyezett ellenforradalmár. Összesen 17.728 személy” (Idézi: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság 1956–1959*, szerk. Stefano BOTTONI, Pro Print, Csíkszereda, 2006, 380.). Stefano Bottoni történész kutatása szerint 1956 és 1962 között több mint 27 ezer politikai indíttatású letartóztatásra került sor, melyeket elrettentő büntetések követtek, nem említve a halálraítélteket és a börtönben agyonvertéket, akiknek a számát valószínűleg már lehetetlen megállapítani.

Magyarországon vajmi keveset tudunk az '56-os romániai, erdélyi eseményekről, még kevesebbet a következményeiben az erdélyi magyarság sorsát máig befolyásoló súlyos megtorlásról. Ahogy Magyarországon, Romániában is tabu volt '56 említése a diktatúrában, s csak a '89-es fordulat után indulhatott el a múltfeltárás. Ugyan Csiha Kálmán református püspök, maga is volt politikai elítélt már 1992-ben szorgalmazta az oral historyk begyűjtését, ez a munka elkezdődött, és ha akadozva is, folytatódik, azonban, mint Dávid Gyula írja, bár „időközben „megnyíltak» a belügyi levéltárak de az anyaguk nyilvánossá tétele körül másfél évtizede tartó huzavona ma sem ért véget: a CNSAS levéltárában [Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára] való kutatás ma is szinte áthidalhatatlan akadályokba ütközik”. A továbbélt Securitate változatlanul szigorúan őrzi a levéltári dokumentumokat, belügyi forrásokat, így összegző munkák csak a kétezres éveket követően tudtak elkészülni. Mindenekelőtt a Dávid Gyula szerkesztésében közreadott *1956 Erdélyben, Politikai elítéltek 1956–1965-ös életrajzi adattárát* (Polis–Erdélyi Múzeum Egyesület, 2006), illetve Stefano Bottoni

említett tanulmány- és dokumentumkötetét és Tófalvi Zoltán *1956 erdélyi mártírjai* (Mentor, 2007–2012) című ötkötetes forrásfeldolgozását kell megemlítenünk. Ezért is különösen üdvözlendő Dávid Gyula tanulmánykötete, az első olyan Magyarországon megjelent munka, amely összefoglalja az '56-os erdélyi eseményeket és az azt követő megtorlást, egyben láthatjuk a nagyon gyorsan egymásra torló, egymást keresztező eseményeket, illetve ezek tükrében ráláthatunk a szellemi, irodalmi élet korabeli kulcsszereplőinek árnyaltan megítélt szövevényes mozgásaira.

Címadó tanulmányában Dávid Gyula krónikaírói pontossággal foglalja össze az '56-os év, a diktatúra legenyhébb évének legfontosabb eseményeit. Sztálin halálát, majd a hruscsovi olvadást némi enyhülés követte Romániában is, G. Gheorghiu-Dej hatalma átmenetileg meggyengült és bizonyos engedményekre kényszerült. Megnyíltak a börtönök és a lezárt államhatárok, újra utaztak kutatók és magánszemélyek Magyarországra, magyarországi írók, Illyés Gyula, Tamási Áron Erdélybe (Tamási Áron erdélyi útjának kolozsvári találkozásáról külön tanulmányt ír), augusztusban Dienes Andrásék helyszíni kutatások alapján igazolják, hogy Petőfi a Héjjasfalva melletti Ispánkútnál esett el, szeptemberben a Szabad Nép újságírója, Pándi Pál még a nyelvhasználati sérelmeket is megpendíti óvatosan, amiből diplomáciai feszültség keletkezik. Földről kezdeményezik ifjúsági szervezetek megalakítását, szorgalmazzák a nemzetiségek hagyományápolását. Dávid Gyulát, akkoriban a Bolyai egyetem tanársegédét is az egyetem rektora bízza meg, hogy vegye gondozásba a Házsongárdi temető sírjait. Később ezek képezik a gépezet ellenforradalmi, nacionalista és sovizista vádjait. A pártvezetés párbeszédet kezdeményez az íróársadalommal, magyar szempontból a legjelentősebb találkozásra 1956 szeptemberében kerül sor a Központi Bizottság egyik mérsékelt titkára, Miron Constantinescu és a KB-tag Fazekas János részvételével (*Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30, s. a. r., bev., jegyz., BENKŐ Imre, Polis, Kolozsvár, 2007*). Tamási Áron másfél hónapra ellátogat szülőföldjére, útban visszafelé, Jordáky Lajos vendégeként október 15–18-án Kolozsváron időzik, 17-én pedig találkozik a magyar diáksággal a Bolyai egyetemen. A nagy jelentőségű találkozón személyesen jelen volt Dávid Gyula is, s most a visszaemlékezések és a dokumentumok alapján történészként pontról pontra összefoglalja az eseményeket és azok későbbi, bírósági következményeit, cáfolva a legendásított találkozás némely tisztázatlan részletét, mindenképp előtt Bartis Ferenc meggondolatlan közszereplését.

Dávid Gyula szerint '56-ban még elindulhatott volna némileg a magyarországi Petőfi Körhöz hasonló erjedés, de eleve megkésetten indult, s nem tudott továbbterjedni az értelmiség és az ifjúság körein túl. A román pártvezetés pedig fondorlatos kétarcúsággal manipulálta az „olvadást”, még a hruscsovi beszédet is megpróbálta elsumákolni. A szerző szerint pontosan jellemzi a pártvezetést az Alexandru Jar, az illegális román kommunista íróval szembeni eljárás. Amikor Jar súlyos bírálatot illette a pártvezetést, durván elhallgattatták – „a párt az írók szájába nyomta az öklét” (Jar), a rá kirótt szankciókkal az egész romániai értelmiséget figyelmeztették. A reform igényének megfogalmazása csak az értelmiség és az ifjúság köreiben mozdult meg, a „Sztálin nélkül továbbélő sztálinizmus” megakadályozta, hogy a romániai társadalom alsóbb szintjeibe is szétszívárogjon, a magyarországi forradalom hatására pedig elsősorban Erdély magyar vidékei mozdultak meg.

A megmozdulások időben párhuzamosan zajlanak a magyarországi eseményekkel. Az '56-os romániai események epicentruma Kolozsvár és Temesvár volt. Október 24-én a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán diákgyűlést tartanak, ahol a magyarul és románul elhangzó felszólalások egyetemi reformért emelnek szót, másnap reggel letartóztatják a gyűlés szervezőit, Balázs Imre, Tirnován Vid hallgatókat zárt tárgyaláson a katonai törvényszék „uszítás, nyílt lázítás” címen decemberben hét-hét év börtönbüntetésre ítéli. Október 26-án már elítélő nyilatkozatra kényszerítik a kolozsvári diákszervezetet, két nappal később a Bolyai egyetem hallgatóira akarnak hűségnyilatkozatot ráerőltetni. Október 30-án a temesvári műszaki egyetem mintegy 2500 hallgatója szolidaritási nagygyűlést tart, és párbeszédet kezdeményez a hatalommal – Securitate azonnal összefogdossa a diákokat, és két hétre a kisbecskereki, üresen álló szovjet laktanyába internálja. November 12-én a Bolyai egyetem diákszövetségének vezetőségi ülésén Várhegyi István felolvassa programtervezetét – radikális egyetemi reformot és az anyaországgal való kapcsolatok ápolását –, Várhegyit és diáktársait öt nap múlva letartóztatják, ők lesznek az első Bolyai-per elítéltek, Várhegyit hét évre ítélik. Kisebb-nagyobb megmozdulásokra, szimpátia-megnyilvánulásokra Marosvásárhelyen és a Székelyföldön is sor került, de az év végére visszarendeződik a kemény vonal,

a Magyar Autonóm Tartomány decemberi pártkonferenciáján G. Gheorghiu-Dej bejelenti, hogy a zendülést leverték, és a kisebbségi magyarokat tette kollektív felelőssé – beszédének ezt a részét az erdélyi lapok közölni sem merték. Magyarországon szintén ugyanekkor számolják föl a munkástanácsokat, december 28-án olvassa föl az Írószövetségben Tamási Áron a *Gond és hitvallás* című memorandumát, a magyar forradalom utolsó megnyilatkozását.

Az 1956. októberi–novemberi események ürügyén a román pártvezetés minden valós, potenciális és vélt ellenségével könyörtelenül leszámol, és köntörfalazás nélkül nekilát a totalitárius nemzetállam kiépítésének. 1958. januárban meghal Petru Groza államelnök, a reformista Constatinescu felreállítják. Kádár János februári látogatása során lemond a kisebbségi magyarság védelméről, Kolozsváron szabadtéri gyűlésén hangzott el gyalázatos kijelentése: „Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés.” Augusztusban kivonul a megszálló szovjet hadsereg, gyakorlatilag 1958-ra külpolitikailag is szabad kezet kap Románia, ez az oka, állapítja meg Dávid Gyula, hogy 1958–59-ben súlyosabb büntetéseket hoznak, mint '57-ben.

Az 1956–1965 között Romániában bíróság elé állítottak és elítéltek főbb csoportjai című dolgozatában a filológus pontosságával leltározza föl Dávid Gyula a demonstratív elrettentésül rendezett – az olvasó számára szinte követhetetlen, befogadhatatlan mennyiségű – csoportos perek sorozatát. Bár a romániai társadalom egészét érintette a megtorlás, a brutális ítéletekben a fiatalok, köztük tizenegy-két éves gyerekek és a magyarok felülreprezentáltak voltak. A legsúlyosabb pert Szoboszlai Aladár magyarpécskai katolikus pap és társai ellen rendezték államellenes összeesküvés címen, tíz halálos ítélettel. Hasonló demonstratív, következményeiben másként nagy súlyú volt az ún. Dobai-csoport politikai pere. Dobai István nemzetközi jogász részletes tervezetet dolgozott ki az Erdély-kérdés megoldására, a memorandumot az ENSZ elé akarta vinni, s előtte véleményezésre több meghatározó erdélyi és magyarországi személynek megmutatta – Tamási Árontól Németh Lászlón, Márton Áronon át Szabédi Lászlóig. A perhez minden lehetséges és nem lehetséges prominens vádlottat megpróbáltak bekapcsolni, tanulmányában Dávid Gyula a szövevényes ügy körülményeinek hálójából bontja ki Szabédi valóságos szerepét és viszonyát, illetve valószínűsíthető véleményét a memorandumról.

A csoportos perek közül kiemelkedik a szimbolikus jelentőségű három, a kolozsvári magyar nyelvű Bolyai egyetem hallgatói és tanárai ellen rendezett, ún. Bolyai-per. 1957 áprilisában az első, május–júniusban a második, ebben ítélik el Dávid Gyulát és Bartis Ferencet a Házsongárdi temetőben lezajlott tüntetésért hét-hét, Páskándi Gézárt a Várhegyi-memorandumhoz írt jegyzeteiért hat évre. A perek koncepcióos volta és a rendszer cinizmusa legnyilvánvalóbban a harmadik Bolyai-perben (Varró Jánost, Lakó Elemért, Péterfy Irént, Páll Lajost, Vastag Lajost hat-tizenhat év börtönre) nyilvánul meg: ügyükben 1959. február 19-én hirdet ítéletet a kolozsvári katonai törvényszék. A per idején és az azt következő napokban zajlanak bizánci pojacáskodással a Bolyai egyetem beolvasztásának előkészületei a román Babeşbe, március 13-án pedig már „egyesítési ünnepséget” rendeznek. Másnap elhurcolják a protestáns teológusokat, közben zajlik az EMISZ, az Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség elleni per, ebben hetvenhat személy áll bíróság elé, a szervezet vezetőit huszonöt-huszonöt év börtönre ítélik. A Bolyai autonómiájának fölszámolása után pedig kezdetét veszi a magyar iskolák elleni támadás.

1956 ősze, és ami utána következett, lényeges változást hozott a román nagypolitikában, írja Dávid Gyula: az addigi kétarcú lenini nemzetiségi politikát rövid úton fölváltotta az egyre nyíltabb román nacionalizmus. De megváltoztatta a romániai magyar baloldal magatartását is. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a II. világháború végén a többi Kárpát-medencei utódállamban szisztematikusan meggyengítették a magyar kisebbséget, esztelen megtorlás áldozata lett a délvidéki, felvidéki és kárpátaljai magyarság, s bár Romániában is történetek atrocitások, az erdélyi magyarság vesztesége nem mérhető amazokéhoz, sőt a megszálló szovjet hadsereg valamennyi védelmet is biztosított a nacionalista román kilengések ellen. A magyar baloldal nem teljesen alaptalanul bízott a lenini nemzetiségpolitikában – ezáltal a románok kommunista pártjában. Ez a bizalom roppant meg számos elkötelezett baloldali értelmiségiben '56-ban, bibói fogalommal: a szabadság kérdése és a nemzeti, nemzetiségi kérdés összekapcsolódott.

Ezért hangsúlyozza Dávid Gyula, hogy „semmi nem fehér vagy fekete”. Példaként átvilágítja Csehi Gyulának, a Bolyai egyetem párttitkárának magatartását, a hatalomnak Szabédival való fondorlatos összeugratási kísérlete előli kibújását, s igazolja, hogy kompromisszumait nem annyira

„magánszorgalmú kutyaként”, mint a túléléshez szükséges minimumként tette. Hasonló körülményekkel árnyalja Jordáky Lajos és Szabédi László '56-os szerepét. A kolozsvári egyetem nagy hírű professzorai elvű kommunistának vallották magukat, s csak az '56-os történések során eszméltek arra, hogy csapdába estek. Dávid Gyula könyvének különösen izgalmas része kettejük, s különösen Szabédi pokoljárásának dokumentálása. Öngyilkossága a nagyság mártíriuma, mint tartotta sokáig a legenda, vagy a sarokba szorított menekülése volt-e, teszi föl a kérdést a szerző, majd pontról pontra mutatja ki a tragédiához vezető lépéseket: azt, hogy a *Vezessen a párt!* propagandavers költőjét, a Bolyai egyetem legendás tanárát perverz örömmel mint manipulálta a mindenható párt. Semmilyen hűség nem elég, keményen megregulázzák, majd kitüntetik, viszont tudományos munkáját akadályozzák. Szeptemberben kiküldik a Szovjetunióba egy íródelegációval, hazajöve Bukarestben interjút kérnek tőle, Szabédi fasiszta ellenforradalomnak nevezi a pesti eseményeket, diákjai Kolozsváron számon kérik, s amikor fölismeri, hogy csőbe húzták, tiltakozását nem közlik. Anynyit tehet, hogy nem írja alá a romániai írók '57-es újrnyílt levelét a magyar forradalom ellen. Szabédi gyötrelmes pokoljárásának a nevezetes egyetemmegyesítő gyűlés a csúcspontja: megalázkodik, mire Ceaușescu durván megalázza, s még egyszer hajlandó az önvizsgálatra, az utolsóira. „Az a lelki teher, amely alatt végül összeroppant, nem a letartóztatástól való félelem volt – írja Dávid Gyula –, hanem az, hogy élete delére érve úgy látta: az erdélyi magyarság léte ellen átfogó rohamra indult nacionál-kommunista hatalom az [alapvető erkölcsi] határoknak az átlépésére kényszerít-heti. Ezért ment önként a halálba.”

A megbízhatatlan öregek helyett a rendszer megpróbálta kinevelni a káderutánpótlását. Hogy mennyire nem hatott az erőszakos ideológia, azt éppen a fiatalok elleni nagyszámú per jelzi. Dávid Gyula külön tanulmányokban foglalkozik a fiatalok, világi egyetemisták, protestáns teológusok, középiskolások, munkásfiatalok megmozdulásaival és a velük szembeni megtorlással. És a fiatal írók emblemikus alakjával, Páskándi Gézával. Páskándit kamasz zseniként röptette föl a párt, középiskolából az Ifjúmunkás szerkesztői székébe emelte. 1956-ban a Várhegyi István manifesztumához írt nagy ívű – melleleg nyilvánosságra sem került – jegyzeteiért elítélt Páskándit talán éppen hűtlenségéért büntette hat évre a hatalom, jegyzi meg a szerző. „A körülmények ismeretében furcsállható, hogy Páskándi Gézát... meg sem próbálták kapcsolatba hozni az '56-os forradalommal... A Páskándi-per háttérében az állhatott, amire ő maga is utal *A megváltás* [PÁSKÁNDI Géza, *A megváltás, avagy van-e lélekröntgen?*, Nap, 1999] egyik mondatában: »Alkalmasnak látszott ifjú életem még az írók izgága kasztjának megijesztésére is.« Valóban, az 1956-os év, már elejétől kezdve, a romániai magyar irodalmi életben a dogmatikus sztálinisták és a dogmatizmussal és sematizmussal nyíltan szakítani akarók közötti éles vitáktól volt terhes, amelyekben a fiatal íróknak igen nagy szerep jutott.” Bebörtönzésével a hangjuk erejét próbáló fiatal íróknak üzent a hatalom: pártkádernek sincs megbocsátás.

A kötet utolsó írásában Dávid Gyula a saját, 1957-es letartóztatását követő két hónapos kolozsvári kihallgatásait idézi fel. Bevallom, szívesen olvastam volna hétéves börtönben és kényszer-munkán töltött éveiről is, de egykori rabtársához, Páskándi Gézához hasonlóan a fizikai szenvedés elmesélésénél fontosabbnak tartja, hogy a hatalom működési mechanizmusát érzékeltesse. Férfiszeméremmel mindössze egy helyütt árulja el magát: a gyalukutai Veress Sándor memoárja kapcsán írja, hogy benne saját börtönéveire ismer.

Dávid Gyulát 1957. március 12-én, hajnali 2 órakor, három hónapos terhes felesége és négyéves kislánya mellől viszi el lakásáról a Securitate. Emlékirata – ahogy a többi írása – visszafogott, higgadt és fegyelmezett, de egy eddig ismeretlen karakterét is megismerhetjük: vérbeli íróként képes ironikus, önironikus reflexivitással tekinteni vizsgálati fogságának rettenetes két hónapjára, amikor először szembesül „laboratóriumi körülmények között” a hatalom cinizmusával. Memoárja dramaturgért és rendezőért kiált: két szinten zajlik ugyanis a kihallgatás, fönt a hivatásos tiszt kérdezi, lent pedig besúgó cellatársa. Csak az abszurd drámában képzelhető el a szituáció, hogy adott esetben a vallatótiszt a besúgó zárkatárstól előbb ismeri a kihallgatott válaszait, semhogy az egyáltalán megszólalt volna.

Dávid Gyula az erdélyi magyar irodalom és lexikonirodalom mindenese, egyszemélyes intézménye, kiváló irodalom- és kortörténész, s ennél is több: a nagy múltú erdélyi tudósok egyenes ági örököse. Annak a kiveszőben lévő, ritka csillagzatú éthosznak a folytatója, akiben a tudós, a humanista,

a lélek és a morál példázatosan együtt áll. Dávid Gyula a hiteles ember. E könyve sem azért hiteles, mert maga is részese volt az eseményeknek és elszenvedője a rettenetes megtorlásnak, hanem mert a tények lehető legkorrektebb feltárásának igénye és az események ok-okozatiságának higadgt, körültekintő megértése vezeti tollát.

Kányádi Sándorra mondta Illyés, hogy lelőni való optimista. Dávid Gyula hasonlóan megindítóan optimista: végső summája, hogy az '56-ot követő esztelen megtorlás rádöbbsentette a fiatalokat magyarságuk tudatos vállalására. De hozzáteszem, nemcsak a fiatalokat. Racionálisan annak kellett volna következnie, hogy a romániai magyarság identitása erodálódik, nyelve visszazuhan a konyhanyelv szintjére. Ehelyett a hatvanas években páratlanul gazdag nyelvi pompázatosságba fordult az irodalom, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István s az előttük járók, Kányádi Sándor, Székely János, Sütő András műveiben az önérték méltóságával, világirodalmi rangon szólalt meg az identitásában megerősödött erdélyi magyarság.

Fájdalom, hogy nemcsak a továbbélő román nacionalizmus próbálja ellehetetleníteni a forradalom emlékezetét, de a magyarországi köztudatba sem épült be az erdélyi magyarság '56-os kálváriája. Dávid Gyula könyve méltó emlékműve az egyetemes magyar '56-os forradalomnak és áldozatainak – ezért tiszteletteljes köszönet a szerzőnek, és köszönet a könyv kiadójának.

Az utókor pedig, szíve teljes őszinteségével, a magyar forradalommal erkölcsi közösséget vállaló Albert Camus-vel együtt ma sem mondhat mást, mint hogy: „Nehéz nekünk méltóvá lennünk ennyi áldozatra.” (*Nap Kiadó, 2016*)

Mária Terézia tér a józsefvárosi plébániatemplommal, 1956. november 13., ceruza, szén

